

УДК 159.922.7

АНАТОЛІЙ КУЗЬМІНСЬКИЙ,

доктор педагогічних наук, професор

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, МОН України

Адреса: бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна

E-mail: tetyanna@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПІДХОДИ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ ДО ПЕДОЛОГІЧНОЇ НАУКИ У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми виникнення й функціонування людинознавчої науки – педології. Здійснено теоретичний аналіз інтеграційних підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників до педологічної науки в контексті сьогодення. Виділено корисні, позитивні надбання цієї науки і помилкові, детерміновані особливостями часу й соціально-політичних умов, погляди на виховання дитини. Зазначено, що на початку XXI століття відходить у минуле авторитарна, гуманодефіцитна, сцієнтистсько-прогресивна освітня парадигма. Натомість у педагогічній практиці популярною стає дитиноцентристська, особистісно-розвивальна педагогіка. Крім того, на горизонті вже чітко простежуються контури гуманітарно-екзистенційних підходів до виховних проблем, а тому ми повинні чітко усвідомлювати, що немає жодної середньостатистичної дитини, що окрім спадковості й середовища, багато чого у становленні маленької людини залежить від виховних зусиль батьків, педагогів, держави, суспільства. Не дитина повинна пристосовуватися до умов, а освітньо-виховна система, навчальні програми і методики мають бути адаптовані під дитину, її можливості, інтереси й особливості. В основі виховної системи повинні бути інтереси дитини. Жодна система виховання дитини, якою б прогресивною та інноваційною вона не була, не зможе успішно виконати свою місію, якщо в її основі не буде лежати глибока наукова педологія. Перспективним для подальших наукових розвідок вважаємо теоретичний аналіз розвитку ідей цілісного дослідження дитини в українській педології.

***Ключові слова:** педологія, педагогіка, дитина, виховання, становлення, соціалізація, розвиток, інтеграційні підходи.*

ВСТУП

Предметом педології є людська істота в розвитку. Науковці-педологи вивчали розвиток людського організму і чинники, які на нього впливають. П. Блонський у книзі «Педологія» визначив педологію як науку про віковий розвиток дитини в умовах певного соціально-історичного середовища [2, с. 9].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розгляд проблеми виникнення й функціонування людинознавчої науки – педології, а також теоретичний аналіз інтеграційних підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників до цієї науки у контексті сьогодення.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існують різні погляди і підходи до розв'язання питання – коли й де зародилася педологія як наука і хто її засновник. Так, М. Румянцев стверджує, що наука про

дітей виникла в Німеччині і її фундатором можна вважати лікаря Д. Тідемана, який 1787 року видав працю «Спостереження за розвитком душевних здібностей у дітей». Слід зазначити, що цільної, наскрізної, всеохопної теорії розвитку дитини немає й до цього часу. Частина вчених-педологів займалася переважно проблемами психології дитячого віку. Інші ж теоретики й експериментатори з питань вивчення дитини розглядали соматичні аспекти її розвитку. Одним із перших дослідників цього плану був бельгійський учений А. Кетле, який 1835 року здійснив перші систематичні вимірювання і зважування дітей із метою виявити закономірності зростання дитини.

Д. Тідеман і А. Кетле виступили першими дослідниками дитини як безпосереднього і конкретного предмета вивчення. А якщо поглянути на проблему в широкому аспекті, то вивченням різних сторін, рис, якостей і властивостей маленької людини в різних ракурсах і в різні часи займався багато науковців-педагогів, філософів, лікарів, зокрема: В. Бехтерев (Росія), А. Біне (Франція), П. Блонський (Росія), Я. А. Коменський (Чехія), Я. Корчак (Польща), С. Мейман (Німеччина), М. Монтесорі (Італія), О. Нечаєв (Росія), І.-Г. Песталотці (Швейцарія), І. Розсолімо (Росія), Ж. Ж. Руссо (Франція), Е. Торндайк, С. Холл (США) та багато інших.

С. Гончаренко у своєму «Українському педагогічному словнику» основоположником педології подає американського психолога С. Холла, який 1899 року в м. Чикаго (США) заснував першу педологічну лабораторію [3, с. 255].

Є. Рапацевич стверджує, що автором терміна «педологія» є учень С. Холла О. Крісмент [5, с. 431].

К. Ушинський ще 1867 р. у праці «Людина як предмет виховання» висловив суголосну педологічним поглядам думку: «Якщо *педагогіка* хоче *виховати* людину у всіх вимірах, то вона повинна *спочатку пізнати* її також в усіх відношеннях» [8, с. 28]. І ще: «Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її буденними, дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті зі своєю совістю; у будь-якому віці, у всіх класах, у всіх становищах, в radoсах і в горі, в приниженні й у величі, в розквіті сил і в недозрі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово *людської* втіхи вже безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру. Тоді тільки буде він спроможний черпати безпосередньо в природі людини засоби виховного впливу, – а засоби ці величезні» [8, с. 36]. Вищенаведені міркування К. Ушинського, а також уся його теоретична і практична діяльність дають об'єктивні підстави вважати великого вченого-педагога одним із перших і найбільш видатних засновників та розробників педологічної теорії.

Особливого розмаху набрали педологічні дослідження у 20-х роках минулого століття. У 1928–1929 роках було проведено перший (і останній) з'їзд педологів, який тривав дев'ять днів. На з'їзді було ухвалено рішення про створення педологічного товариства СРСР і спеціального журналу «Педологія».

Для досягнення мети дослідження були використані такі методи: аналіз, синтез, аналогія, порівняння, індивідуалізація.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На жаль і на шкоду справі виховання людини дитячого віку із суб'єктивних, абсолютно нелогічних мотивів наука педологія постановою ЦК ВКП (б) від 4 липня

1936 р. «Про педологічні перекручення в системі наркомпросів» була вщент розгромлена як реакційна, буржуазна лженаука. Усі дослідження в цій галузі були припинені й заборонені, а науковці зазнали переслідувань. І хоч із тих сумних часів минуло близько восьми десятків років, змінилися умови й погляди на дослідження в галузі людинознавчих наук, у сучасних наукових джерелах, педагогічній, психологічній літературі України невинувато мало уваги приділяється проблемам, якими свого часу опікувалася педологія. Нині ми рідко можемо побачити навіть сам термін «педологія», не говорячи вже про відновлення серйозних комплексних наукових досліджень такого важливого в життєдіяльності суспільства феномену. Очевидно, певною мірою відбиваються відголоски розправи тридцятих років минулого століття, що не сприяє бажанню науковців займатися педологічними проблемами. А дарма, адже справжні й сумлінні педологи ставили перед собою завдання створити цілісні та систематизовані основи науки про дитину, і їм багато чого вдалося зробити корисного в цій царині.

Особливої важливості й актуальності набувають проблеми залежності якості навчання від можливостей і здоров'я тих, хто навчається, в наш час. Сучасний спосіб життя відзначається внутрішньою нестабільністю, суперечливістю, втратою звичних і пошуком відповідних часових світоглядних та аксіологічних орієнтирів. Невпевненість у завтрашньому дні, тривога за власне майбутнє і своїх близьких, економічна, політична, екологічна, екзистенційна криза спричинюють глобальну стресовість і невротизацію населення, зростання кількості психосоматичних захворювань. Особливо це несприятливе соціальне середовище вражає молоде покоління. Все більше загострюється суперечність між спрямованістю сучасної освіти на інтенсифікацію процесу навчання і психосоматичними можливостями учнів і студентів.

Розуміючи, що дитина як предмет наукового дослідження є доволі складним природним феноменом, видатні вітчизняні вчені-педагоги, практики, педагогичні новатори проявляють науковий інтерес до різних сторін вивчення особливостей і закономірностей розвитку психіки й організму дитячої істоти в динаміці її розвитку. Цьому питанню присвячено чимало праць А. Богуш, О. Захаренка, І. Зязюна, А. Макаренка, О. Савченко, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін.

Слід зважати на те, що насправді не все в історії розвитку педології було науково обґрунтованим, об'єктивним і прогресивним. Було й чимало надуманого, формалізованого, штучно адаптованого до ідеологічних і політичних вимог того часу. Але, розгромивши і заборонивши педологію як науку, тогочасне керівництво водночас загальмувало на довгий період, який інерційно затягнувся й до наших днів, наукові дослідження з такої важливої проблеми, завдавши шкоди справі розвитку, формування, становлення, соціалізації дитини, загалом едукації людини.

На нашу думку, нині корисно було б повернутися до тих дійсно наукових надбань педології, які були напрацьовані вченими цієї галузі у XIX і до 1936 року XX століття. Однією із знакових постатей у галузі вивчення розвитку дитини є М. Басов (1892–1931 рр.). Випускник природничо-історичного відділення педагогічного факультету Петербурзького психоневрологічного інституту професор М. Басов у різні роки працював в Інституті з вивчення мозку і психічної діяльності, організованому В. Бехтеревим, Психоневрологічній академії, Державному інституті наукової педагогіки (Ленінград), Державному педагогічному інституті ім. О. Герцена (Ленінград). Серед багатьох праць науковця для сучасного педагога особливу цінність становить його монографія «Загальні основи педології». Під терміном педологія

М. Басов розумів «науковий синтез усього того, що становить суттєві результати окремих наукових дисциплін, які вивчають людину, що розвивається, кожна зі своєї сторони» [1, с. 18]. Вищеназвана праця є збірником дослідницьких матеріалів з вікової анатомії і фізіології дитини, а також дитячої психології.

І нині не вщухають дискусії навколо питання щодо ролі спадковості як чинника розвитку людини. Прихильники так званого біологізаторського підходу вважають визначальним чинником у розвитку людини генетично закладені природою властивості. Вчені соціологізаторського напрямку наполягають на детермінації навколишнього соціального середовища, що є домінантним у становленні особистості. М. Басов ретельно й скрупульозно підійшов до вивчення вищезначеної проблеми, розпочавши дослідження проблеми розвитку людини з моменту з'єднання яйцевої клітини матері і сперматозоїда батька. Він стверджує, що «Сучасна наука [мається на увазі початок ХХ століття. – А. К.] не залишає ніяких сумнівів у тому, що ці статеві клітини батьків, які дають початок новому організму, і є носіями різноманітних і численних батьківських якостей, що передаються в низці поколінь за законами спадковості. У цих межах матеріальна основа спадковості може вважатися твердо встановленою» [1, с. 20–21].

Повчальними й корисними для нинішніх дослідників проблем розвитку людини є погляди М. Басова на роль середовища у формуванні особистості. Загальновідомо, що коли дослідник необ'єктивно, упереджено переконаний в обґрунтованості й достовірності певної інформації, то він і діє так, щоб вона отримала фактичне підтвердження (ефект Пігмаліона, або, як його ще називають, ефект Розенталя). Вчені-біологізатори переконані, що доля людини повністю закладена у спадковості, а все інше є лише незначним доповненням до спадкової передвизначеності. Але життєві реалії наочно переконують, що вплив середовища є могутнім і нездоланним чинником життя й розвитку всього живого і, передусім, людини. М. Басов стверджує, що соціальний чинник пронизує собою наскрізь матеріальну природу, яка оточує людину, і таким же чином усе єство людини в найбільш глибоких його проявах так чи інакше відображає соціальне середовище, яке його оточує [1, с. 64]. Неординарні, а інколи й несподівані підходи застосовує вчений при дослідженні проблеми впливу навколишньої дійсності на розвиток людини в дитячому віці. Так, він вивчає зв'язок середовища і дитячої смертності, середовища і фізичного розвитку дітей, середовища і дитячої делінквентності, середовища і розвитку дитячої особистості.

Не відкидаючи ролі спадковості у показниках дитячої смертності, науковець переконливо доводить, що цей показник перебуває у безпосередньому зв'язку з особливостями того чи того середовища, що високий відсоток дитячої смертності є гіркою долею певних прошарків населення. Не применшуючи ролі спадковості, дослідник доходить висновку, що при однакових зовнішніх умовах гинуть насамперед ті діти, які мають гіршу спадковість. Про визначальний вплив умов середовища наочно свідчать наведені вченим дані про дитячу смертність (на першому році життя) у європейських країнах у 1901–1905 роках. Найнижчий показник із двадцяти європейських країн зафіксовано в Норвегії (7,5 на 100 новонароджених) і найвищий у Росії (26,3). Ще один переконливий приклад впливу середовища, життєвих умов – це аналіз дитячої смертності у Швеції за 150 років, із 1750–1900 рр. Упродовж 150 років коефіцієнт дитячої смертності в різних вікових групах неухильно знижувався. Цей факт пояснюється постійно зростаючим суспільно-економічним і культурним рівнем життя країни, тобто позитивними змінами в соціальному середовищі.

І хоч М. Басов у ті роки намагався подавати результати своїх досліджень із класових позицій, базованих на марксистській теорії, і це треба враховувати при їх розгляді, все ж головні тенденції, закономірності і висновки в основному відповідають вимогам об'єктивності дослідження. Науковець переконливо на багатьох прикладах доводить, що рівень дитячої смертності прямо залежить від соціального стану сім'ї, від розміру доходів її членів. Окрім цього, певний вплив на смертність дітей має якість материнського догляду. Чим більше зайнята мати роботою поза межами сім'ї, тим менше можливостей у неї приділяти увагу догляду і розвитку дитини, тим більше шансів у дитини покинути цей світ. Важливу роль у розвитку і збереженні життя й здоров'я дитини відіграє рівень культури матері або обох батьків. Дитяча смертність також пов'язана з житловими умовами сім'ї.

Що особливо важливо для збереження життя і здоров'я дітей сучасної України, це врахування закономірності, що під час війни одночасно з тим, як на війні гинуть батьки, в тилу гинуть їхні діти, позбавлені тих джерел життя, які вони мали в мирний час. Це засвідчується багатьма фактами різних війн різних часів [1, с. 72–74].

У чому ж проявилися негативні тенденції педологічних досліджень? Передусім у формальному, еkleктичному, нерідко механістичному підході до вивчення сутності дитини. Чітко й яскраво про це сказано П. Блонським: «Треба сказати правду: і нині часто курси педології фактично становлять собою вінегрет із різноманітних галузей знання, простий набір даних із різних наук усього того, що стосується дитини. Але невже подібний вінегрет є особливою самостійною наукою? Звичайно, ні» [7, с. 34].

Теоретичні положення педології не ув'язувалися з практикою навчання і виховання. За педологічні дослідження часто бралися фахівці, які зовсім не були обізнані з педагогічною діяльністю. А. Макаренко критикував педологів, що тривалий час лише вивчали його вихованців, але не реалізовували результати вивчення в конкретній виховній роботі.

Педологи вивчали психологічні, біологічні, анатомічні, фізіологічні, соціологічні особливості розвитку дитини у механічному зв'язку їх між собою. У підходах до вивчення дитячої особистості апіорі було закладено фаталістичне підґрунтя. Доля дитини тісно пов'язувалася з біологічними й соціальними чинниками впливу, визначальною роллю спадковості й навколишнього середовища.

При вивченні особливостей розвитку дитини головним методом було тестування, за яким визначалися всі параметри рівня інтелекту, здібностей, обдарованості, можливостей маленької особистості. А рефлексологи І. Арямов, А. Дернова-Ярмоленко, Ю. Фролов розглядали дитину як механізм, як машину, яка реагує на впливові дії зовнішнього середовища.

Більшість педологів початку ХХ ст. була твердо переконана, що взаємозв'язок між соматичним і розумовим розвитком абсолютно достовірний і не викликає жодних сумнівів.

Таблиця 1

	Розумовий розвиток, %		
	Вищий від середнього	Нормальний	Недостатній
Розвиток голови, вищий від середнього	50	30	20
Нормальний розвиток голови	25	50	25
Недостатній розвиток голови (нижчий від середнього)	25	58	40

Для обґрунтування цього положення вони спиралися на результати досліджень відомих учених, які з позицій нинішнього часу викликають суттєві сумніви і, на наш погляд, є взагалі не коректними. Скажімо, відомий французький педолог А. Біне, зіставляючи розміри дитячої голови із розумовим розвитком дитини, подає такі результати (табл. 1) [4, с. 198].

Такого ж висновку дійшла і М. Монтесорі. Педагогічна енциклопедія 1929 року московського видавництва «Работник просвещения» у схвальному контексті подає такі результати досліджень А. Біне з учнями Парижа і М. Монтесорі з учнями Рима (табл. 2) [там само].

Таблиця 2

Вимірювання голови	Числові дані А. Біне			Числові дані М. Монтесорі		
	Учні, відібрані із найбільш розвинених	Відсталі учні	Різниця	Учні, відібрані із найбільш розвинених	Відсталі учні	Різниця
Максимальний окіл голови	540	530	+10	527	513	+9
Довжина голови	181	177	+4	180	177	+3
Ширина голови	150,4	146,2	+4,2	143	140	+3
Висота голови	123,3	124	-0,7	130	127	+3
Максимальний діаметр лоба	104	102	+2	99	98	+1
Висота лоба	46	45,5	+0,5	57	56	+1
Відстань від носа до підборіддя	62	64,6	-2,4	55	56	-1

Педологічна наука принесла багато позитивного і корисного в теорію і практику навчання, виховання, догляду, формування й становлення людини.

Насамперед, педологія намагалася подати основи науки про дитину в широкому, всеохопному аспекті, в цілісному, системному й систематизованому вигляді. Педологічне дослідження охоплює саму сутність дитини абсолютно різнобічно, не зосереджуючи уваги на будь-яких окремих сторонах. У найбільш концентрованому вигляді предмет педології сформулював М. Басов: «А що ж у цьому разі залишається за педологією? Я на це запитання можу відповісти тільки так: за нею залишається дитина загалом, іншими словами, педологія – це науковий синтез усього того, що становить суттєві результати окремих наукових дисциплін, які вивчають дитину, кожна зі свого особливого боку» [1, с. 17]. У цих словах видатного вченого-педолога вже в першій третині ХХ століття було закладено синергетичний підхід до вивчення найскладнішого і найвеличнішого феномена природи – феномена людини.

ВИСНОВКИ

І нині, на початку ХХІ століття, в епоху, коли відходить у минуле авторитарна, гуманодефіцитна, сцієнтистсько-прогресистська освітня парадигма і все ширше входить у педагогічну практику дитиноцентристська, особистісно-розвивальна педагогіка, а на горизонті вже чітко простежуються контури гуманітарно-екзистенційних підходів до виховних проблем, ми маємо чітко усвідомлювати, що ніякої середньостатистичної дитини немає, що, окрім спадковості й середовища, багато чого у становленні маленької

людини залежить від виховних зусиль батьків, педагогів, держави, суспільства. Не дитина повинна пристосовуватися до умов, а освітньо-виховна система, навчальні програми й методики мають бути адаптовані під дитину, її можливості, інтереси й особливості. В основі виховної системи повинні бути інтереси дитини.

Ніяка система виховання дитини, якою б прогресивною й інноваційною вона не була, не зможе успішно виконати свою місію, якщо в її основі не буде лежати глибока наукова педологія.

Перспективним для подальших наукових розвідок вважаємо теоретичний аналіз розвитку ідей цілісного дослідження дитини в українській педології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басов М. Общие основы педологии / М. Басов. – М. – Л. : Гос. изд.-во, 1931. – 802 с.
2. Блонский П. Педология : учеб. для высш. учеб. заведений / П. Блонский. – М. : Гос. учеб.-пед. изд.-во, 1934. – 356 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Педагогическая энциклопедия / под ред. А. Калашникова. – М. : «Работник просвещения», 1929. – Т. 1. – 884 с.
5. Рапацевич Е. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Е. Рапацевич. – М. : «Соврем. слово», 2005. – 720 с.
6. Румянцев М. Педология / М. Румянцев. – СПб. : Вид. О. Богдановой, 1910. – 74 с.
7. Руфин И. Блонский П. П. в его педагогических высказываниях / И. Руфин. – М. : «Работник просвещения», 1928. – 116 с.
8. Ушинський К. Твори. Т. 5. Людина як предмет виховання (спроба педагогічної антропології) / К. Д. Ушинський. К. : Радянська школа, 1952. – 126 с.
9. Фрадкин Ф. Педология: мифы и действительность / Ф. Фрадкин. – М. : Знание, 1991. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; № 8).